

GEORGE CLEGHORN, UN METGE BRITÀNIC A LA MENORCA SETCENTISTA

Josep M. Vidal Hernández
Institut Menorquí d'Estudis, Maó

George Cleghorn nasqué a Granton, prop d'Edimburg, el 1716. L'any 1731 començà els estudis de medicina i cirurgia a la Edimburgh Medical School, on fou deixeble d'Alexander Monro, amb el qual mantingué, a més, una estreta relació que es dedueix del fet que visqué a casa seva mentre duraren els seus estudis.¹

L'any 1736, per recomanació del Dr. St. Clair, sol·licità el càrrec de cirurgia del 22è Regiment d'Infanteria, que en aquella època es trobava destinat a Menorca. El càrrec li fou adjudicat i el mateix any es traslladà a Menorca, on estaria fins al mes de juliol del 1749, quan el Regiment, aleshores comandat pel coronel Offarell, fou destinat a Dublín, i Cleghorn partí amb ell.

Durant la seva estada a Menorca mantingué al dia els seus coneixements mèdics i els amplià gràcies a un metge de Londres que havia estat company seu d'estudis a la universitat d'Edimburg, anomenat Fothergill, amb el qual sostingué correspondència. Ell li feia arribar els darrers llibres de medicina publicats a la capital britànica, així com també diverses revistes mèdiques.

Pel que hom pot deduir dels seus escrits, Cleghorn exercí la seva professió, no tan sols entre els militars britànics, sinó també entre la població menorquina, mantenint, a més, relació amb alguns metges illencs. Com a conseqüència d'aquest exercici professional es veié obligat a tractar les nombroses malalties que flagel·laven tant als menorquins com als membres de l'exèrcit britànic, i el seu interès investigador el dugué a prendre nota de tots els fets significatius observats en les malalties més freqüents i, molt especialment, de les que es podien considerar endèmiques de l'illa, així com també les epidèmiques que es manifestaren durant la seva estada.

Apassionat per l'estudi de l'anatomia, practicà nombroses disseccions de cadàvers, com veurem més endavant, però no tan sols de persones, sinó també de

¹ Totes les dades biogràfiques estan tretes del *Dictionary of National Biography* editat per Leslie Stephen XL (Londres, 1887) i del pròleg que va escriure Benjamin Rush a l'edició americana del llibre de Cleghorn -del qual ens ocupam en el present article- aprofitant les dades publicades per Benjamin Hutchinson a *Biographia Medica*.

simis que es feia portar de l'Àfrica del Nord. Amb aquestes disseccions pretenia comparar les estructures anatòmiques que observava directament amb les descrites pels autors clàssics, però especialment pretenia, com veurem, relacionar les anomalies dels trets anatòmics produïdes per l'estat mòrbid que havia provocat el decés amb els símptomes de la malaltia.

Part del temps que li deixaven lliure les seves ocupacions, el dedicà a observar la realitat menorquina en tot el que creia que podia resultar d'interès per a la seva professió, i molt especialment cercà de determinar les característiques climàtiques de l'illa, per després analitzar la seva influència en l'aparició i el desenvolupament de les malalties que es produïen amb més freqüència.

Totes les seves observacions, les envià, escrites en llatí, a Anglaterra, al seu company Fothergill, el qual, en retornar Cleghorn al seu país, l'ajudà a reunir tota aquesta informació en un llibre que es publicà a Londres l'any 1751 amb el títol *Observations on the Epidemical Diseases in Minorca. From the year 1744 to 1749. To wich is Prefixed, a Short Account of the Climate, Productions, Inhabitants, amb Endemical Distempers, of that Island.*

Aquest llibre, que consta de 311 pàgines, el dedicà a la Society of Surgeons of his Majesty's Royal Navy. L'obra tingué un gran èxit i se'n feren tres edicions més a la Gran Bretanya durant la vida del seu autor,² i una més, ja mort, l'any 1815, en la qual els editors introduïren algunes modificacions. Existeix també una traducció alemanya impresa per J. C. G. Anckermann a Göttingen i datada l'any 1777. En darrer terme, tenim també notícia de l'edició en llengua anglesa que hem citat abans, feta a Pennsilvania (EUA) l'any 1809, a càrrec del professor de la universitat d'aquella ciutat, Benjamin Rush.

No hi ha cap traducció castellana impresa d'aquesta obra, però el metge ciutadellenc Miquel Oleo i Quadrado, del qual parlarem en el darrer apartat d'aquesta comunicació, en realitzà una de manuscrita.

Tornant a la trajectòria vital de Cleghorn, els seus biògrafs ens diuen que

² Hem pogut localitzar dues d'aquestes edicions que foren realitzades a Londres els anys 1762 i 1768, per D. Wilson i T. Cadell respectivament. Pel contrari, no hem pogut localitzar la hipotètica tercera edició que només hem trobat esmentada als seus biògrafs sense data ni nom d'impremta.

passà la resta de la seva vida a la Universitat de Dublín, on començà a donar classes l'any 1751, primer com a lector d'anatomia i més tard, l'any 1784, com a catedràtic. Abans d'ocupar la càtedra havia estat nomenat membre honorari del col·legi de medicina de Dublín i també fou un dels membres fundadors de la Royal Irish Academy, institució creada per promoure el conreu de les arts i les ciències. Cleghorn morí a Dublín al mes de desembre del 1789.

CLEGHORN, UN METGE EMPIRISTA

En tota la seva obra, Cleghorn es demostra clarament partidari de l'empirisme en la pràctica de la medicina, al mateix temps que pretén situar-se al marge dels sistemes mèdics de l'època, encara que això darrer no sempre ho aconsegueix. A la dedicatòria del llibre, afirma que el seu propòsit és:

*"to make proper Observations on the Sick, and communicate them to the Publik, we should soon have a more exact and ample History of Diseases, than we are yet possessed of; and future Practioner would be enabled to shun the Dangers into which many have fallen..."*³

Un poc més endavant, encara insisteix en el tema, escrivint:

*"I determined to observe and record, with the utmost Care and Impartiality, whatever should appear conducive to a thorough Knowledge of its Diseases and their Cure..."*⁴

I encara és més taxatiu en el capítol dedicat a estudiar les terçanes on, després d'unes disquisicions amb les quals intenta relacionar aquestes malalties amb l'intent del cos humà de buidar-se dels humors nocius que ha anat acumulant, atura les seves reflexions amb la frase següent:

"But this is transiently offered as a Conjecture; to record Facts

³ CLEGHORN, G. (1809) *Observations on the epidemical diseases in Minorca. From the year 1744 to 1749*. F. Nichols, Philadelphia, p. VII.

⁴ CLEGHORN (1809), p. IX.

without framing any Hypothesis, being my principal Design."⁵

D'acord amb aquest enfocament de la pràctica mèdica, dona la més gran importància, a l'hora d'establir les seves descripcions, a les observacions fetes a la capçalera dels malalts. Així, afirma explícitament:

*"and that commonly in the Chambers of the Sick: Which Diary I continued, with no small Labour and Assiduity, in the midst of an extensive Practice both among the English an Natives...."*⁶

Totes aquestes afirmacions abonen la hipòtesi que Cleghorn s'alineava amb el neohipocrarisme de Sydenham, el qual propugnava l'estricta observació dels fenòmens vitals fora de qualsevol esperit de sistema, hipòtesi que es referma encara més en les descripcions clíniques que apareixen al llarg del seu llibre.

ESTUDIS DE FLORA I FAUNA

El llibre de Cleghorn, a part els posicionaments teòrics del seu autor, presenta molts altres aspectes d'interès que passarem a considerar seguint el mateix ordre en què apareixen a les seves pàgines.

En primer lloc, a la introducció de l'obra, descriu amb extensió i detall les característiques i el medi natural de l'illa de Menorca. Així, ens ofereix una llista de gairebé 270 espècies vegetals, que anomena seguint la nomenclatura de Tournefort, donant, a més, el seu nom anglès i, en més de 230 casos, hi afegeix la denominació menorquina.

Aquestes 270 espècies que identifica, les divideix en plantes cultivades per l'home i plantes espontànies, distinció que aplica correctament a la majoria dels casos. Tampoc no hi ha errors destacables en la nomenclatura autòctona, tot i que la transcripció fonètica que utilitza fa que, en alguns pocs casos, resultin difícils de reconèixer. No cal dir que aquesta feina és de gran importància, ja que és la primera recopilació de noms populars de plantes realitzada a Menorca. Per altra banda, el

⁵ CLEGHORN (1809), p. 136.

⁶ CLEGHORN (1809), p. X.

rigor del seu treball posa en evidència la relació de Cleghorn amb la gent del país, única font que el pogué furnir de la nomenclatura popular. I encara més: com que sembla poc probable que la seva ocupació professional li deixés prou temps lliure per recórrer el camp localitzant totes les espècies, algunes força difícils de trobar, és lògic pensar que comptà amb l'ajut d'algun afeccionat a la botànica, autòcton o no, que devia tenir un herbari amb unes plantes de Menorca o que era un bon coneixedor de la flora.

Amb tot, no es pot ser gaire optimista pel que fa a possibles col.laboradors, ja que el mateix Cleghorn diu que ha escrit el seu llibre:

*"in a remote Corner of the World, wich afforded me very litte Assistance either from Men or Books."*⁷

Aquesta observació fa suposar que no devien ser molts, si n'hi havia cap, els estudiosos de la natura que es trobaven a Menorca en aquella època. Com a molt, en cas que es confirmés l'existència de col.laboradors autòctons de Cleghorn, hem de pensar que es tractava d'uns afeccionats a la botànica, molt probablement metges o sanadors, que havien anat recollint i classificant plantes, pensant sobretot en els seus usos terapèutics.

En el camp de la zoologia, Cleghorn es mostra més pràctic i adverteix que tan sols esmenta les espècies que els menorquins mengen. Així, ens ofereix una llista de 95 espècies de peixos, entre els quals inclou els crustacis, com era costum de l'època, i 41 espècies d'aus. En aquesta ocasió no sempre dóna els noms anglesos, ja que afirma que algunes espècies són desconegudes a Anglaterra, però anota 124 noms populars menorquins de peixos i 43 d'aus, perquè inclou els sinònims d'algunes espècies. La nomenclatura seguida en el cas dels peixos, segons ens assabenta el mateix Cleghorn, és la de Willoughby, mentre que no diu res de la que utilitza per a les aus, sobre les quals dóna també algunes indicacions interessants sobre l'aparició de cada espècie i l'època de partença, en el cas de les migratòries, i n'esmenta algunes de rares que observa molt esporàdicament.

LA INFLUÈNCIA DE L'AIRE

A continuació passa revista als costums dels menorquins en el seu

⁷ CLEGHORN (1809), p. 85

comportament social, indumentària, etcètera, i, finalment, dóna algunes indicacions sobre la seva salut. En aquest context es declara explícitament contrari a les teories galèniques del temperament, afirmant:

*"But however different the Spaniards be from the English in their Meat, Drink, Exercice, Affections of the Mind, and Habit of Body; yet the Health of those of both Nations is equally influenced by the Seasons. An epidemical Distemper seldom or never attacks the one Class of Inhabitants, while the other remains unhurt."*⁸

Un poc més endavant, però, es mostra influït per les teories de Boerhaave respecte del paper de l'aire en la caracterització de les malalties, teories que recorden, en certa manera, altres aspectes de les idees galèniques. I, així, afirma:

*"Hence it is evident how far the Power of the Air is superior to that of the other Non-naturals in producing Disorders of the Animal Oeconomy."*⁹

Aquestes consideracions, i d'altres que no referirem i que també es relacionen amb teories ja en declivi a l'època, reforcen la hipòtesi que Cleghorn acompanyà el seu empirisme militant d'una mena d'eclecticisme. Amb tot, gairebé sempre les al·lusions als grans sistemes mèdics corresponen a generalitats que l'autor escriu com a introducció al seu tractat o a cadascun dels capítols. Quan el text comença a ocupar-se de les malalties concretes, s'oblida de les teories i passa a descriure símptomes i historials clínics sense gaires interpretacions. Tot just segueix fidel a la suposició que la qualitat de l'aire juga un paper més o menys important en l'aparició i l'evolució de les malalties epidèmiques, que ell defineix com aquelles que afecten molta gent en èpoques determinades de l'any, i per aquest motiu dedica unes pàgines a estudiar prou detalladament les característiques climatològiques de Menorca.

Per acabar les consideracions sobre el capítol introductori del llibre de Cleghorn, només queda esmentar que, al llarg de les seves pàgines, sovintegen les citacions literàries d'autors clàssics llatins, les quals relaciona amb diverses situacions

⁸ CLEGHORN (1809), p. 73.

⁹ CLEGHORN (1809), p. 74.

observades a l'illa, que tenen a veure amb els costums dels seus habitants. Aquest coneixement de la literatura llatina segurament li venia dels seus temps d'estudiant, durant els quals adquirí una sòlida formació en el camp del món clàssic, pel qual demostrà un particular interès.¹⁰

També és significatiu l'esment que fa de l'obra del pare Feijoo, la qual cosa demostra que les obres impreses arribaven a les seves mans amb celeritat -pensem que l'edició del *Teatro crítico universal* tot just s'havia enllestit en aquells anys- fins i tot en el cas d'obres que no s'havien publicat a Anglaterra. Cleghorn en recomana la lectura a aquells que vulguin conèixer què hi ha de veritat en les malalties suposadament produïdes per encanteris i mals d'ull. Aquesta observació la fa Cleghorn motivat per la creença, molt generalitzada en aquell temps a l'illa de Menorca, que tals fets eren reals i, fins i tot, corrents. Superstició que, durant l'època històrica immediatament anterior a Cleghorn, es troba documentada en altres fonts.¹¹

LES OBSERVACIONS METEOROLÒGIQUES DE CLEGHORN

Les pàgines dedicades al clima -el capítol primer- tenen també la seva importància, malgrat les mancances evidents, perquè es tracta del primer testimoni d'observacions meteorològiques parcialment instrumentals realitzades a Menorca. Aquestes observacions foren dutes a terme pel mateix autor entre els anys 1743 i 1749 -encara que només inclou en el llibre les realitzades a partir del 1744- i consistiren, bàsicament, en mesures quantitatives de la temperatura de l'aire, cada capvespre a les tres, completades per observacions qualitatives de pluges i vents.

Cleghorn no reproduïx totes aquestes mesures i observacions a les pàgines de la seva obra, sinó que ens presenta una visió condensada que es pretén, però, significativa. Les dades relatives a la temperatura que hi ofereix es redueixen als valors de la màxima i la mínima mensuals a les tres de la tarda, amb indicació del dia o dies en què s'arribà als corresponents valors. Acompanya aquestes dades amb el valor de la temperatura mitjana mensual a la mateixa hora, sense detallar els valors diaris que li permeten calcular-la.

¹⁰ RUSH, B., dins CLEGHORN (1809).

¹¹ AMORÓS, J.L. (1991) *Brujas, médicos y el Santo Oficio*. Institut Menorquí d'Estudis, Maó.

Per cadascun dels mesos de tots els anys inclosos en aquest període de temps, dóna també la informació dels diversos meteors produïts (pluja, tempesta, etc.), amb la indicació de la data en què foren observats i si era de dia o de nit, matí o capvespre. Els dies de pluja vénen seguits d'uns indicatius (quatre punts, tres punts, dos punts, un punt o cap punt) amb la intenció de donar una idea de la intensitat del fenomen (pluja molt forta, forta, moderada, dèbil o inapreciable, segons el vocabulari actual), però en cap moment no dóna cap mesura quantitativa per falta, segons el mateix autor explica, d'instrumentació apropiada.

En el cas del vent, Cleghorn indica la seva intensitat i també la direcció, però només qualitativament (p.e.: vents moderats del sud), sense indicació de dies ni hores, sinó tan sols esmentant un període aproximat del mes (p.e.: els primers dies, cap a la meitat del mes, etc.).

Finalment exposa una mena de descripció qualitativa de la situació meteorològica de cada un dels mesos considerats, explicant si eren freds o càlids, si els vents sovintejaren d'una direcció o d'una altra, o si hi hagué algun fenomen fora del normal, com podien ser pluges catastròfiques, nevades o grans vendavals. En aquests casos, sol afegir un petit comentari dels efectes d'aquests fenòmens a l'illa i en particular a les collites.

No podem atribuir el poc rigor d'aquestes observacions a una manca de coneixements per part de Cleghorn, que és prou conscient de la necessitat d'oferir una informació més quantitativa, però la falta d'instrumentació adequada -així ho confessa al principi del capítol- el priva d'efectuar les observacions necessàries com hauria volgut fer. Amb tot, creu que les informacions que ha obtingut "*will neither be entirely useless nor unaccetable*", i així les dóna a conèixer.

El seu desig de rigor experimental es manifesta en fer una petita descripció relativa al procediment seguit per mesurar la temperatura (tipus de termòmetre emprat, situació del termòmetre en el moment de realitzar les mesures, determinació de l'exactitud dels punts fixos, etc.) i en particular les precaucions preses per evitar que determinades circumstàncies particulars (proximitat d'una font de calor, aire estancat, etc.) poguessin falsejar els resultats. Aquest mateix fragment del text -encara que algunes de les afirmacions de Cleghorn evidencien la poca fiabilitat dels resultats de les seves mesures (p.e. explica que fa les mesures termomètriques dintre d'una habitació)- demostren que l'autor era conscient que les observacions de tipus experimental requereixen, per tal de poder ser considerades significatives, la màxima quantitat possible d'aclariments relatius a les circumstàncies en les quals han estat

realitzades.

En el capítol següent, l'autor passa revista a les variacions en el grau d'incidència de les diferents malalties endèmiques entre la població menorquina -tant pel que fa al nombre dels malalts com a la intensitat de la malaltia- al llarg dels mesos, i pels mateixos anys que ha estudiat en el capítol primer de l'obra. Malgrat el paral·lelisme entre els dos capítols, en cap moment no es dona una relació explícita entre els fenòmens meteorològics i la situació sanitària, tret de l'evident relació entre algunes malalties i el cicle de les estacions (els refredats són més comuns en els mesos freds, les terçanes a l'estiu i la tardor, etc.).

Per contra, insisteix en les qualitats de l'aire com a desencadenant de certes malalties. Així, referint-se a les febres terçanes, i la verola, diu que:

"in that Season, there certainly is a peculiar Disposition in the Air to affect Numbers in the same Way..."

I més endavant afirma, parlant de les malalties hivernals:

*"heavy Rains having occasioned a sudden Change in the Air from Heat to Cold, some were attacked with a Loosenes, Gripes and Cholick Pains: And others with Angina."*¹²

Encara que, un poc abans, en el cas d'una alta incidència d'hemorràgies, no pot emprar l'efecte de l'aire com a desencadenant i es veu obligat a reconèixer que:

*"and as no manifest Quality in the Air, or Variation in the Weather, seemed capable of producing them..."*¹³

LES FEBRES TERÇANES, EL FLAGELL DE MENORCA

El capítol tercer de l'obra està dedicat a l'estudi de les febres terçanes i ocupa 90 pàgines, la qual cosa equival gairebé a una tercera part del llibre. És el més extens de tots els capítols que dedica a l'estudi de les malalties que ha observat a Menorca,

¹² AMORÓS (1991) p. 138.

¹³ AMORÓS (1991) p. 136.

i açò l'autor ho justifica pel fet que aquestes febres són, de molt, les malalties més freqüents que hagué de tractar al llarg de tota la seva estada a l'illa.

Com ja havia advertit en la introducció de l'obra, Cleghorn recorda al final d'aquest capítol que tot el que escriu és fruit de l'experiència i que res, tret de la rigorosa observació dels fets, ha influït en les seves descripcions. Així, afirma:

*"Thus have I given the History of these Fevers, collected from an almost infinite Numbers of Cases, carefully minuted in the Chambers of the Sick, without trusting to Memory, or regarding what others had said on the Subject before me, or advancing any thing, but from reiterated Examination. And the Observations relating to the Cure, wick are by much the most material, have been confirmed again and again by the Experience of all who have practised Physic with Attention, among either the English or Spanish inhabitants of Minorca."*¹⁴

I aquesta postura, netament empírica, l'ha anada refermant al llarg del capítol amb diverses crides als lectors per tal que tinguin cura i no acceptin el que veuen escrit als llibres sense reflexió, tant en els clàssics com en els autors moderns, ja que les seves conclusions, fins i tot en els casos que són correctes en els països on viuen aquests autors, no han d'ésser forçosament aplicables al cas de Menorca o a altres llocs diferents d'aquells on obtingué l'experiència el seu autor.

La seva malfiança respecte dels clàssics l'expressa clarament quan afirma que encara que els grecs i els àrabs han escrit molt sobre les terçanes, el que han dit no és profitable perquè:

*"...we do not find them described as they really are, but as they would be, if GALEN's Theory of the Four Humors was well grounded; their Distinctions being deduced from different Mixtures of Bile and Pituit, wick they assign as the Cause of Tertians; and having once laid it down as an Axiom, that each Species arises from a particular Humor, wick must produce such and such Effects, they ascribe Symptoms to the Fever, from a preconceived Hypothesis, wick seldom or never accompany it in reality."*¹⁵

¹⁴ CLEGHORN (1809), pp. 234-235.

¹⁵ CLEGHORN (1809), p. 149.

Cleghorn comença el capítol dedicat a les febres terçanes amb un estudi nosològic, que pretén la seva caracterització basant-se, en primer lloc, en els trets distintius dels seus períodes (nombre d'interval·ls i de paroxismes, durada d'aquests darrers, etc.). A continuació estableix la possibilitat de subdividir cadascuna de les febres descrites en diversos subgrups, d'acord amb determinades característiques que considera que poden aparèixer tant en un tipus de malaltia com en altres. Així, atenent a les característiques dels interval·ls entre paroxismes (sense manifestacions febrils, amb una manifestació febril discreta, amb poca diferència amb la febre que apareix en el paroxisme) subdivideix cadascuna de les terçanes en intermitents, remitents i contínues. També, i atenent a alteracions en la durada del període (períodes que s'avancen o s'escurcen) parla de terçanes "anticipants" i terçanes "retardants". En darrer terme pretén fer una última subclassificació de les terçanes, d'acord amb les característiques dels seus paroxismes, i així arriba a definir quatre subtipus més de terçanes (*Lipyrria*, *Febris Syncopalis*, *Affodes* i *Elodes*).

Cap d'aquestes definicions o subdivisions no és totalment nova, sinó que l'originalitat de Cleghorn consisteix a mesclar propostes de diversos autors, en particular Hoffman i Celsius, en una sola classificació única, que es correspongui a la realitat de les seves observacions fetes a Menorca.

El procediment emprat per Cleghorn per arribar a aquesta classificació nosològica de totes les varietats de terçanes observades a Menorca és, sens dubte, la inducció. Les seves múltiples observacions de malalts li permeten abstraure unes línies generals que es presenten en el desenvolupament de cada varietat de la malaltia i que la caracteritzen. Així ho explica Cleghorn mateix quan afirma que, malgrat les variacions que hom observa d'una malaltia a una altra, o fins i tot en una mateixa malaltia, totes aquestes variacions són aparents, ja que afecten només el que és secundari i encobreixen la constància dels trets principals.

Així, afirma que, després d'haver estat un cert temps confús amb aquestes anomalies aparents:

*"...I began to discover their Regularity; and the longer I was conversant among the Sick, the more I was surprised at the Constancy of the Nature in the Production and Progress of Tertian Febers; their Periods being perfectly similar in the Spaniards and in the English..."*¹⁶

¹⁶ CLEGHORN (1809), p. 162.

En aquest paràgraf ens assabenta, una vegada més, que en l'aplicació del mètode inductiu a la recerca d'una "lleï" general que descrigui el comportament de cadascun dels tipus de febres terçanes no s'ha deixat dur per plantejaments teòrics previs que li coartessin les seves observacions, sinó que sempre ha pres la realitat del malalt com a única font d'informació.

Una volta ha resolt la nosologia de les febres terçanes, Cleghorn passa a estudiar els aspectes semiològics i, molt especialment, considera els símptomes que li permeten fer un pronòstic sobre el curs de la malaltia i, en particular, preveure la seva evolució, ja sigui cap al guariment o cap al desenllaç fatal. També en aquest cas la teoria aplicada és mínima i pretén basar totes les afirmacions en la seva experiència personal.

Aquesta descripció semiològica no es confon en cap moment, com feien alguns manuals de l'època, amb les qüestions terapèutiques. El tema dels tractaments a aplicar en cada cas es desenvolupa independentment de la descripció de símptomes, encara que hi remet quan ha de recomanar un tractament específic.

La seva terapèutica es basa sempre en l'administració de quina, encara que reconeix que a la seva arribada a Menorca no n'era gens partidari, influït per les afirmacions de Ramazzini. El canvi d'orientació, explica, fou provocat per la seva pràctica a l'illa, una altra vegada l'empirisme, que l'ha duit a reconèixer que aquest és l'únic remei vàlid. D'acord amb aquesta experiència, limita l'ús dels altres remeis, principalment evacuadors (sagnies, purgants i vomitius), als casos en què es presenten complicacions o bé per preparar el malalt per a l'ús de la quina. Així ho explica ell mateix:

*"But when Experience had convinced me that the Bark was both a safe and effectual Remedy in these Circumstances, I then plainly perceived that such profuse Evacuations were unnecessary if not prejudicial; and of late Years, as I seldom omitted to bleed and purge once or twice, I rarely repeated either Operation oftener."*¹⁷

També, junt amb la terapèutica estricta, inclou una sèrie de consells referits a l'alimentació i les begudes que es poden donar al malalt, i els moments de la malaltia en els quals és més recomanable fer-ho. No falten tampoc algunes

¹⁷ CLEGHORN (1809), pp. 203-204.

observacions relatives a determinades condicions higièniques i molt en particular respecte de la netedat de la roba del malalt i l'aireig de la seva habitació.

En darrer terme, però no el menys important, hem d'esmentar la seva dedicació al que es podria anomenar amb tota justícia anatomia patològica. Ja hem dit que Cleghorn fou un estudiós de l'anatomia i que, durant la seva estada a Menorca, realitzà un elevat nombre de disseccions -gairebé un centenar, només entre els morts de terçanes- segons ens explica ell mateix. En el seu llibre fa un resum de tota aquesta experiència, relacionant en alguns casos el que observa en el cadàver amb els símptomes de la malaltia quan el pacient era viu. Aquesta part del llibre, tot i ésser molt breu, és d'un gran interès, ja que en aquesta època l'anatomia patològica tot just començava a desenvolupar-se a Europa, i no fou fins a la segona meitat del XVIII que la nova disciplina es consolidà de la mà de G.B. Morgagni.

PLEURESIES, DISENTERIES I ALTRES MALALTIES

En el quart capítol, que és molt breu, passa revista a diverses afeccions cutànies que sovintegen a l'illa de Menorca, sense entretenir-se en les descripcions. Acaba el capítol amb unes línies dedicades a parlar de *Cholera Morbus*.

El capítol cinquè, el dedica l'autor a parlar de les disenteries. Aquest capítol té una estructura semblant al dedicat a les febres terçanes, començant, com en aquell cas, per fer una descripció de les diverses formes en què es pot manifestar la malaltia, segons ha pogut observar a l'illa.

En aquest capítol inclou novament diverses observacions d'anatomia patològica extretes de la seva pràctica mèdica, i fa també referència a la informació que li proporcionen els mateixos malalts. En l'aspecte terapèutic explica que fa servir la ipecacuana i els compostos d'antinomi com a remeis, i l'opi -l'ús del qual recomana vivament quan la malaltia s'allarga- com a calmant dels dolors intensos que es produeixen al llarg del procés morbós.

El següent capítol tracta de pleuresies, concepte en el qual inclou probablement diverses malalties del sistema respiratori. Com sempre, comença la seva exposició parlant dels símptomes generals que caracteritzen aquest tipus de malaltia, sense pretendre bastir hipòtesis explicatives ni donar indicacions terapèutiques, i sobretot, sense pretendre explicar-los a partir de les premisses de cap sistema mèdic.

Una vegada més, diu que les seves afirmacions són fruit de la pràctica, i així

precisa que, en un moment determinat, té 45 pacients als qual la malaltia afecta en un mateix costat del tòrax. També ens assabenta que pren notes de tots els casos que observa i que és l'estudi posterior d'aquestes notes el que li permet arribar a conclusions que en el moment de les observacions li havien passat desapercebudes. En concret, explica que l'estudi de les notes li ha permès comprovar l'existència de dies crítics en el desenvolupament de la malaltia, dies en els quals és més freqüent que es produeixi un desenllaç fatal, que es presenten sempre una volta transcorreguts un mateix nombre de dies a partir del moment de l'inici de l'afecció.

Dedica unes línies a parlar de les autòpsies efectuades, en aquest cas diu que foren catorze, i descriu tots els trets patològics observats.

Pel que fa a la terapèutica, recomana rebaixar l'alteració dels malalts amb sagnies, que s'han de realitzar en moments oportuns, per aplicar després els remeis que considera específics per atacar la malaltia. Aquesta manera de procedir i els remeis emprats, els ha tret de Sydenhan, segons especifica, però hi afegix un remei que li han mostrat els nadius de Menorca. Es tracta de preparar cataplasmes i fomentos a partir de les fulles d'*Opuntia*, figuera de moro, per aplicar en el cos de malalt. Explica que aquest mètode curatiu s'acostuma a emprar, no tan sols a les pleuresies, sinó també a les febres terçanes, i en general en qualsevol estat morbós que comporti inflamació dels budells.

El capítol s'acaba amb la reproducció de dues cartes escrites en llatí per un metge de Ciutadella anomenat Dídac Font, en les quals comunica a Cleghorn la seva experiència en el tractament de pleuresies a Menorca. Aquestes cartes, les inclou l'autor com a reforçament de les seves afirmacions -en termes generals tots dos metges coincideixen en els seus punts de vista-, ja que el ciutadellenc compta amb una experiència de trenta anys d'exercici de la seva professió a Menorca.

L'últim capítol, el dedica a parlar de la verola, i la seva estructura és molt diferent de la dels capítols anteriors. Aquí no descriu la malaltia, que ja deu considerar prou coneguda, sinó el seu comportament epidèmic en les dues ocasions en què es manifesta a Menorca mentre ell és a l'illa. Aquestes ocasions es produïren, una l'any 1742, amb una epidèmia que començà a Maó sense que se'n pogués determinar l'origen, i l'altra, que arribà de Constantinoble a través d'alguns membres de la marina britànica que l'encomanaren a la guarnició de Sant Felip al final de l'any 1745.

Així, descriu el procés d'expansió seguit per la malaltia a partir del seu focus

inicial fins arribar a afectar les diferents poblacions de l'illa, i l'evolució de la seva virulència amb el temps, tant en nombre d'afectats com en els efectes que els produeix.

Acaba el capítol i el llibre amb unes pàgines destinades a descriure un error terapèutic que considera important de donar a conèixer per evitar que altres hi caiguin i n'obtinguin els mateixos resultats fatals que ell. Es tracta d'un tractament de xoc basat essencialment en la realització de sagnies i l'administració repetida de purgants, completada amb l'administració de licors suaus que considera antipútrids, per intentar, d'aquesta manera, disminuir la força de l'erupció que caracteritza la malaltia. Aquest procediment, que coneix a través de diversos autors, entre ells Boerhaave, l'aplicà amb èxit total a tres pacients consecutius, la qual cosa li féu pensar que es podia tractar d'un procediment infalible, però, desgraciadament, els tres casos següents resultaren fatals per als malalts.

Per aquest motiu, dóna l'historial clínic de tots els pacients, tant dels guarits com dels traspassats, explica amb tot detall l'aplicació del mètode terapèutic errat -per tal que ningú hi torni a caure- i recomana que en el tractament de la verola mai no es prescriguin evacuacions abundants de cap tipus, sinó que es deixi seguir el curs de la malaltia i, en tot cas, es disposin petites evacuacions o l'administració de determinats medicaments en vistes a alleugerir les molèsties que provoca la malaltia. Atès que no coneix cap altra manera d'actuar davant la verola que deixar-la seguir el seu curs natural, que algunes vegades és fatal per al pacient, Cleghorn acaba l'obra fent una crida a l'ús general de la pràctica de la inoculació, única arma que es pot emprar contra aquesta malaltia, en preservar del seu contagi els individus inoculats.

DIFUSIÓ DE L'OBRA DE CLEGHORN

Un darrer aspecte a tractar és el de la difusió que tingué el treball de Cleghorn a l'illa de Menorca i, en general, a les terres de parla catalana. No ens ocuparem, però, de la seva difusió a Anglaterra, ja que les successives edicions i els comentaris dels seus biògrafs mostren que fou un llibre amb un gran predicament.

A les nostres terres, el llibre hagué de lluitar amb dos inconvenients que dificultaren la seva difusió: l'idioma i el fet que Menorca fos una colònia britànica. El primer fet impedí, o almenys restringí, la seva lectura pels metges menorquins, i el segon féu que no fos conegut a les terres del Principat fins a la darrerria del segle XVIII.

De tots aquests detalls ens n'assabenten diversos documents de Miquel Oleo i Quadrado, metge de Ciutadella, que fou un dels seus propagandistes més fervents.

El primer document que hem pogut trobar en què Oleo parla de Cleghorn és un memorial que envia a Juan Bautista de San Martín y Navas l'any 1782, en resposta a un seguit de qüestions que aquest planteja al ciutadellenc i també a altres metges, en vistes a organitzar el govern de l'illa de Menorca, acabada de conquerir per les tropes franco-espanyoles.¹⁸

En aquest document, Oleo parla molt elogiosament de Cleghorn, i empra les dades del seu llibre per respondre a determinades preguntes sobre la realitat natural de l'illa. Concretament indica que adjunta uns fulls a part, que no s'han conservat amb el document, en els quals copia totes les plantes citades per Cleghorn amb les seves denominacions llatines, angleses i menorquines.

En el mateix document passa revista als metges menorquins que tenen el llibre de Cleghorn i, a part d'ell mateix, diu que el tenen un metge de Maó, Joan Mercadal, un altre d'Alaior, Llorenç Villalonga, i un altre de Ciutadella, Joan Font, però que només els dos primers saben anglès, i que el tercer no l'entén. Pel que fa a la resta de metges de l'illa, ignora si tenen el llibre i si saben anglès.

Més informació ens dóna una sèrie de Cartes que escriu a Josef Ignacio Santpons, primer secretari de la Real Academia Médico-Práctica de Barcelona, en una de les quals, datada el mes d'agost de 1788, hi llegim:¹⁹

"como a mi me corresponde hazer la topografía de esta Isla, con las enfermedades epidemicas que se corresponden, en consecuencia de las diferentes observacions y estaciones diferentes del año meteorologico, no puedo dar una idea mas clara, que la que dió el sabio Observador Cleghorn... Si sus obras no estan todavia traducidas del Ingles, creo seria de mucha satisfaccion à la Academia presentarle una cabal traducción."

¹⁸ *Respuestas... del Dr. Miguel Oleo, médico de Ciudadela á las preguntas que por Dn. Juan Bautista de San Martín y Navas... se han hecho para el arreglo del gobierno que se está tractando.* Arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona.

¹⁹ Oleo a Santpons, 24 d'agost de 1788, Arxiu de la Reial Academia de Medicina de Barcelona.

La resposta de Santpons, que no coneixem, degué ser afirmativa, perquè Oleo, en una altra carta datada al mes d'octubre del mateix any, afirma:²⁰

"que sera del agrado de V.M. el que me dedixe a la traduccion de Cleghorn ajustandose las propias observaciones, que he pensado añadir à la fin, a modo de apendice por no confundir ni interrogar los que leyeran..."

Aquesta traducció fou realitzada, però malauradament l'original i els afegits d'Oleo han desaparegut. L'únic que hem pogut trobar ha estat un manuscrit que té com a títol "*Apendice del Traductor Sobre de (sic) las enfermedades epidemicas, endemicas, y esporadicas de Menorca*", el qual, però, no conté altra cosa que algunes dades autobiogràfiques de Miquel Oleo destinades a reivindicar una gratificació pels seus serveis a la corona espanyola d'ençà del retorn de l'illa de Menorca a la seva sobirania. Aquest original es conserva amb els papers d'Oleo i Carrió, fill de Miquel Oleo, a l'Arxiu de la Real Governació de Palma de Mallorca.

Respecte del coneixement del llibre de Cleghorn per part d'altres facultatius de fora de Menorca, el mateix Oleo refereix en la carta esmentada que Francesc Salvà i Campillo n'hi ha demanat un exemplar, comanda que no pot complir perquè no és possible l'adquisició de l'obra a Menorca, ni sap de cap metge que el tenguí i, per no fer-lo servir, l'hi pugui regalar.

També, en una dissertació que llegí l'any 1789 davant la Real Academia Médico-Práctica de Barcelona sobre la convulsió de la mandíbula inferior en els nadons, afirma que Jaume Bonells, membre de l'Acadèmia, en un discurs sobre la utilitat i la necessitat de les Acadèmies de Medicina Pràctica, parlà molt elogiosament de Cleghorn i la seva obra.²¹

²⁰ Oleo a Santpons, 14 d'octubre de 1788, Arxiu de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona.

²¹ OLEO, M. *Disertación Medico-Practica sobre la obligacion que tienen las Academias de España, y singularmente Nuestra Real Academia Medico-practica de Barcelona de buscar los medios de oponerse con todas fuerzas à la convulsion de la mandíbula inferior, que tanto estrago hace à los niños recién nacidos en todo el Reyno, y particularmente en este Principado de Cataluña. Con algunas reflexiones sobre su curación.* Manuscrit, Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona.

Aquesta difusió primerenca acaba, almenys pel que fa a Menorca, al principi del segle XIX, ja que no hem pogut trobar cap referència, ni tan sols bibliogràfica, a l'obra de Cleghorn, en els escrits que coneixem de metges menorquins de l'època.

En canvi, coneix Cleghorn i admira el seu treball, el doctor Jonathan Foltz de la marina americana, que estigué destinat a l'hospital que aquestes forces navals tingueren a Maó, durant el temps que el port fou quarter general de l'Estació Mediterrània de la marina americana.²² Aquest metge americà escriu a Menorca, un segle més tard que l'anglès, un altre llibre amb una intenció semblant, titulat *The endemic influence of evil government*, i en la seva introducció diu, parlant de Cleghorn:

*"and such is the accurancy of his observations and the systematic regularity with which they are recorded, that even after the lapse of a century, they constitute one of our best models for the medical observer of the present day."*²³

En darrer terme he d'esmentar que, l'any 1854, F. Weyler y Laviña publica a Mallorca una *Topografía físico médica de las islas Baleares y en particular la de Mallorca*, obra en la qual les referències a Menorca són encara deutores del treball de Cleghorn, com així ho reconeix el seu autor.

A partir de la segona meitat del segle XIX, els avenços de la medicina proporcionaren als facultatius nous procediments terapèutics per tractar les malalties que havien preocupat Cleghorn, i també donaren noves interpretacions al fet mateix de les malalties. D'aquesta manera, el llibre de Cleghorn desaparegué de l'escena ja definitivament, i tan sols és esmentat d'una manera escadussera, almenys a les nostres terres, com a referència breu en el context d'algun treball d'història. Avui, gairebé a punt d'acomplir-se els dos-cents cinquanta anys des que fou publicat, sembla important de recuperar aquest llibre, així com també la figura del seu autor, per conèixer l'abast de la seva influència en la situació sanitària de l'illa de Menorca durant l'època de la dominació anglesa.

²² GLICK, T.F. (1989) "Maó i els Estats Units al segle XIX. Tres esbossos per a una història", *Revista de Menorca*, any LXXX, 7a. època (primer trimestre), pp. 109-141.

²³ Reproduït a LLABRÉS, J. (1969) *El Dr. Foltz de la Marina Americana en Mahón*. Palma de Mallorca.